

บทที่ ๓

ทุกขอริยสัจในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ในการศึกษาทุกขอริยสัจในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ทุกข์เป็นสภาวะที่สังขารธรรมรูป - นาม หรือขั้น ๕ เกิดปัญหาชีวิต ตกอยู่ภายใต้กฎธรรมดา เป็นของไม่เที่ยง ถูกเหตุปัจจัยกดดันบีบคั้น ไม่เป็นไปตามปรารถนา ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ บังคับบัญชาไม่ได้ เมื่อกำหนดรู้แล้ว จึงเป็นอริยสัจ “ในทุกขอริยสัจนี้ควรกำหนดรู้ อริยสัจ ๔ ประการนี้เป็นของแท้ ไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น จึงเรียกว่า อริยสัจ”^๑ การที่บุคคลจะล่วงพ้นจากทุกข์ได้ ต้องทำพระนิพพานให้แจ้ง ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาที่มีการกำหนดรู้ทุกขอริยสัจ จากความสำคัญดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษาในประเด็น ที่เกี่ยวข้องดังนี้

- ๓.๑ ความหมายของทุกขอริยสัจ
- ๓.๒ สภาวะธรรมของทุกขอริยสัจ
- ๓.๓ เหตุเกิดแห่งทุกข์ และเหตุดับแห่งทุกข์
- ๓.๔ ความสำคัญของวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๕ ทุกขอริยสัจอันเป็นอารมณ์วิปัสสนาภาวนา
- ๓.๖ สรุปท้ายบท

๓.๑ ความหมายของทุกขอริยสัจ

ทุกขอริยสัจ เป็นความจริงอันประเสริฐ ที่เป็นตัวทุกข์ เนื่องจากอุปาทานไปยึดมั่นถือมั่นใน รูป - นาม ขั้น ๕ จึงทำให้เกิดทุกข์

๓.๑.๑ ความหมายตามศัพท์

ทุกข์ นี้ ศัพท์ว่า ทุ นี้ย่อแสดงความน่าเกลียดจริงอยู่ชาวโลกเรียกบุตรที่น่าเกลียดว่า ทุบุตรโต (บุตรน่าเกลียด) ส่วนศัพท์ว่า ขิ ย่อมปรากฏในความว่างเปล่า เพราะอากาศที่ว่างเปล่าเรียกกันว่า ขิ ก็สังขารที่หนึ่ง นี้ชื่อว่า กุฉินฺท (น่าเกลียด) เพราะเป็นที่ตั้งแห่งอุปัทวะมิใช่น้อย ชื่อว่า ตุฉนฺ (ว่างเปล่า) เพราะเว้นจากความยั่งยืน ความงาม ความสุข และเป็นอิตตาที่คนพาลคิดกัน

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๒/๕๙๖.

พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ทุกข์ (ทุกข์) เพราะเป็นของน่าเกลียด และเป็นของว่างเปล่า.^๒

อริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงอย่างประเสริฐ, ความจริงอันยังปุถุชนให้เป็นพระอริยะ, ความจริงอันยังปุถุชนผู้ปฏิบัติตามมรรค ๘ ให้เป็นพระอริยะ, ความจริงของพระอริยะ, อริยสัจ ชื่อของหมวดธรรมหมวดหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ มี ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย (๓) ทุกขนิโรธ (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^๓

๓.๑.๒ ความหมายตามหลักคัมภีร์

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจว่า “ทุกขอริยสัจ (อริยสัจ คือ ทุกข์) คือ ชาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์”^๔

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจว่า ทุกขอริยสัจ ความจริงอันประเสริฐ คือ ทุกข์ ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อริยสัจ คือ ทุกข์ เป็นไฉน ได้แก่ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ว่าโดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์^๕

ทุกขสัจจนิตเทศ และพระอภิธรรมปิฎก สัจจวิภังค์ ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจว่า ทุกขอริยสัจ คือ ชาติ (ความเกิด) เป็นทุกข์ ชรา (ความแก่) เป็นทุกข์ มรณะ (ความตาย) เป็นทุกข์ โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) เป็นทุกข์ การประสบอารมณ์ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์^๖

๑) ชาติ คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด ความบังเกิดเฉพาะ

^๒ อภิ.วิ.อ.(ไทย) ๒/๑/-/๒๕๔.

^๓ พันตรี ประยุทธ์ หลงสมบุญ, **พจนานุกรม มคอ - ไทย**, (กรุงเทพมหานคร: อาทรการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๙.

^๔ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๗๓/๔๑๘.

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔.

^๖ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐/๑๖๓.

ความปรากฏแห่งขันธ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ^๗

๒) ชรา คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวแห้ง ความเสื่อมอายุ ความแก่แห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา^๘

๓) มรณะ คือ ความจุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือ มฤตยู การทำกาลละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดสูญแห่งชีวิตินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ^๙

๔) โสกะ คือ ความเศร้าโศก กิริยาที่เศร้าโศก ภาวะที่เศร้าโศก ความแห้งผากภายใน ความแห้งกรอบภายใน ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ^{๑๐}

๕) ปริเทวะ คือ ความร้องไห้ ความคร่ำครวญ กิริยาที่ร้องไห้ กิริยาที่คร่ำครวญ ภาวะที่ร้องไห้ ภาวะที่คร่ำครวญ ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า ปริเทวะ^{๑๑}

๖) ทุกข์ คือ ความทุกข์ทางกาย ความไม่สำราญทางกาย ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์ อันเกิดจากกายสัมผัส นี้เรียกว่า ทุกข์^{๑๒}

๗) โทมนัส คือ ความทุกข์ทางใจ ความไม่สำราญทางใจ ความเสวยอารมณ์ที่ไม่สำราญเป็นทุกข์อันเกิดจากมนโสมผัส นี้เรียกว่า โทมนัส^{๑๓}

๘) อุปายาส คือ ความคับแค้น ภาวะที่คับแค้น ภาวะที่คับแค้น ของผู้ประกอบด้วยความเสื่อมอย่างใดอย่างหนึ่ง (หรือ) ผู้ที่ถูกเหตุแห่งทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งกระทบ นี้เรียกว่า อุปายาส^{๑๔}

๙) การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ การไปร่วม การมาร่วม การประชุมร่วม การอยู่ร่วมกับอารมณ์อันไม่เป็นที่ปรารถนา ไม่เป็นที่รักใคร่ ไม่เป็นที่ชอบใจของเขาในโลกนี้ นี้เรียกว่า การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์^{๑๕}

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๘/๓๒๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๑/๑๖๓.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๙/๓๒๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๒/๑๖๔.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๐/๓๒๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๓/๑๖๕.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๑/๓๒๕, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๔/๑๖๕.

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๒/๓๒๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๕/๑๖๕.

^{๑๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๓/๓๒๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๖/๑๖๕.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๔/๓๒๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๗/๑๖๕.

^{๑๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๕/๓๒๖, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๘/๑๖๕.

^{๑๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๙๖/๓๒๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๙/๑๖๕.

๑๐) การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ คือ การไม่ไปร่วม การไม่มาร่วม การไม่ประชุมร่วม การไม่อยู่ร่วมกับอารมณ์อันเป็นที่ปรารถนา เป็นที่รักใคร่ เป็นที่พอใจของเขาในโลกนี้ นี้เรียกว่า การพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์^{๑๖}

๑๑) การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ คือ เหล่าสัตว์ผู้มีความเกิดเป็นธรรมดา เกิดความปรารถนาขึ้นอย่างนี้ว่า โฉนหนอ ขอเราอย่าได้มีความเกิดเป็นธรรมดาหรือขอความเกิดอย่าได้มาถึงเราเลย ข้อนี้ไม่พึงสำเร็จได้ตามความปรารถนา นี้เรียกว่า การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์^{๑๗}

๑๒) โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ คือ รูปอุปาทานขันธ (อุปาทานขันธ คือ รูป) เวทูปาทานขันธ (อุปาทานขันธ คือ เวทนา) สัญญูปาทานขันธ (อุปาทานขันธ คือ สัญญา) สังขารูปาทานขันธ (อุปาทานขันธ คือ สังขาร) วิญญาณูปาทานขันธ (อุปาทานขันธ คือ วิญญาณ) เหล่านี้ เรียกว่า โดยย่อ อุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์^{๑๘} นี้เรียกว่า ทุกขอริยสัจ^{๑๙}

ทุกขอริยสัจ คือ ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ทุกข์มีความหมายว่า ปิบบั่น, อันปัจจัยปรุงแต่ง, ให้เราร้อน, ปรวนแปร นี้เป็นอรรถของทุกข์ เป็นของแท้เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น องค์ธรรม ได้แก่ โลภียจิต ๘๑, เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ), รูป ๒๘ หน้าที่ต่อทุกขอริยสัจ คือ การกำหนดรู้ เข้าใจ รู้เท่าทันความเป็นจริง เรียกว่า ปริญญา^{๒๐}

๓.๑.๓ ความหมายตามทัศนะนักวิชาการ

๑) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกข์สัจว่า ความจริง คือ ทุกข์ หมายถึง มหากุศลจิตตูปบาท รูปาวจรกุศล จิตตูปบาท อรูปาวจรกุศลจิตตูปบาท พร้อมทั้งเจตสิกที่ประกอบพร้อมที่เกิดขึ้นในขณะเจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐานอันนับเข้าในอุปาทานขันธ ๕ ตรัสไว้ด้วยพระดำรัสว่า ธมมาราโม ธมมโรโต ธมมโ อานุวิจินตโย ธมมโ อานุสสรติ (ภิกษุผู้มีธรรม คือ สมถวิปัสสนาเป็นที่มา ยินดีแล้วในธรรม คือ สมถวิปัสสนา หมั่นพิจารณา มีสติ

^{๑๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๗/๓๒๗, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๐/๑๖๖.

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๘/๓๒๘, อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๑/๑๖๖.

^{๑๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๐๒/๑๖๖.

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๔๗ - ๓๔๘/๓๒๔ - ๓๒๘. อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐ - ๒๐๒/๑๖๓ - ๑๖๖.

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๖๗ - ๑๑๘๒.

กำหนดซึ่งธรรม คือ สมณวิปัสสนานั่น)^{๒๑}

๒) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจว่า ทุกข์นี้จะกล่าวโดยองค์ธรรมแล้ว ได้แก่ ธรรมที่เป็นไปในกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิทั้งหมด คือ โลเกียจิต ๘๑ ดวง เจตสิก ๕๑ ดวง (เว้นโลกะ) รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐ ดังอรรถกถาหาสติปัฏฐานสูตรว่า จเปตวา ตณห์ เตภูมิก ฌเม อิหิ ทุกขนติ ยถาสภาวโต ปชานาติ ย่อมทราบชัดซึ่งธรรมที่เป็นไปในภูมิทั้ง ๓ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ตามสภาวะนี้เป็นทุกข์ ดังนี้ (เว้นตณหา)^{๒๒}

อริยสัจ แปลว่า ของจริงแห่งพระอริยเจ้า ดังหลักฐานรับรองว่า อริยาน์ สจฺจานิตี อริยสจฺจานิ หมายความว่า ผู้จะเป็นพระอริยเจ้านั้น ต้องเจริญวิปัสสนากรรมฐาน จนได้บรรลุอริยสัจธรรมทั้ง ๔ นี้ ทุก ๆ ท่าน^{๒๓}

๓) พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขสัจว่า ทุกขสัจธรรมที่เป็นทุกข์ คือ เป็นธรรมอันประเสริฐ อริยสัจจะ แปลว่าธรรมอันประเสริฐ ที่เป็นธรรมอันประเสริฐ เพราะทุกข์อันใดที่เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดรู้ เป็นอารมณ์ของสติปัญญา ก็กลายเป็นทุกข์อันประเสริฐ เมื่อรู้ทุกข์จะสามารถละสมุทัยได้^{๒๔}

๔) ฉันทนา อุดสาหลักษณ์ ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขสัจว่า ทุกขสัจความจริง คือ ทุกข์ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นความจริงนั้น ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ ถูกทำให้เร่าร้อนอยู่เป็นนิตย์ มีความผันแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และถูกปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อหมดเหตุปัจจัยก็จะดับ

๕) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขสัจว่า ชาติทุกข์ ขราทุกข์ และมรณทุกข์ จัดเป็นทุกขสัจ เพราะเป็นทุกข์โดยอ้อม ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ก็จัดเป็นทุกขสัจเช่นเดียวกัน เพราะเป็นทุกข์โดยตรง ความจริงแล้ว ชาติ เป็นต้น เกิดจากอุปาทานชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และ

^{๒๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์, (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), **อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๓.

^{๒๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี, (โชดก ญาณสิริ ป.ธ. ๙), **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๐๔.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๒๔} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), **วิปัสสนาภูมิ**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔.

^{๒๕} ฉันทนา อุดสาหลักษณ์, **พุทธปัญญา คู่มือการสร้างปัญญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนัชการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๙๔.

วิญญาณ ถ้าไม่มีอุปาทานขันธแล้วความเกิด เป็นต้น ก็มีไม่ได้ ดังนั้น กล่าวโดยย่ออุปาทานขันธ ๕ ที่ปรากฏในขณะเห็น ได้ยิน เป็นต้น จึงชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นทุกข์ประจำสังขารที่แปรปรวน และเป็นที่ตั้งของชาติทุกข์ เป็นต้น^{๒๖}

จากความหมายตามศัพท์ ตามหลักคัมภีร์ และตามทัศนะนักวิชาการ สรุปความว่า ทุกขอริยสัจ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นทุกข์เป็นความจริง เป็นของแท้ เป็นของไม่ผิด ไม่เป็นอย่างอื่น โดยถูกบีบคั้น ถูกเบียดเบียนอยู่เสมอ มีความเสื่อมไป มีความเร่าร้อนอยู่เสมอจากโมหะเป็นเหตุ มีความปรวนแปรเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่คงสภาพเดิม บังคับบัญชาไม่ได้ และถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น เมื่อหมดเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็จะดับลง ทุกข์เป็นสิ่งที่กำหนดรู้เป็นอารมณ์ของสติปัญญาจะเป็นทุกข์อันประเสริฐ ได้แก่ ชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ อุปาทานขันธ ๕ ทั้งหมดเป็นทุกข์

๓.๒ สภาวธรรมของทุกขอริยสัจ

สภาวธรรมของทุกขอริยสัจ เป็นความทุกข์ของชีวิตที่มีจริงของทุกรูป - นาม ไม่มีบุคคลใดหนีพ้น เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ อย่างแน่นอนอยู่ตลอดเวลา จึงได้ชื่อว่าทุกขอริยสัจที่เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมทำให้เกิดทุกข์เวทนาเป็นผลตามมาอันเป็นทุกข์โดยธรรมชาติเช่นกัน สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ คือ ทุกขอริยสัจ และทุกข์เวทนา ซึ่งเป็นความทุกข์อย่างหนึ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้

๓.๒.๑ สภาวธรรมตามพระสูตร

พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิทามรรค ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจว่า ธรรมที่ควรรู้อยู่ในอริยสัจ ๔ เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งทุกข์ คือ ทุกขอริยสัจ ได้แก่

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งทุกข์

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งเวทนา

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งสัญญา

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งสังขาร

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งวิญญาณ

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งจักขุ

^{๒๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิกขุ, (นนทบุรี: ไทยร่มเกล้า, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘๓ - ๒๘๕.

สภาวะที่ควรกำหนดรู้แห่งชรา และมรณะ^{๒๗}

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ทุกขสังจนิทเทส ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับ สภาวะทุกขอริยสังว่า องค์ธรรมของทุกขอริยสัง คือ

๑) ขาติ (ความเกิด)	๒) ชรา (ความแก่)
๓) มรณะ (ความตาย)	๔) โสกะ (ความเศร้าโศก)
๕) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ)	๖) ทุกข์ (ความทุกข์กาย)
๗) โทมนัส (ความทุกข์ใจ)	๘) อุปายาส (ความคับแค้นใจ)
๙) การประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก	๑๐) ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก
๑๑) การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ	๑๒) โดยย่อ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ รูป - นาม
- ตัณหา และทิวฏฐียิตไว้เป็นอารมณ์นั้นเป็นทุกข์ สรุปรวมเป็นทุกข์ ๑๒ กองเหล่านี้^{๒๘}

๓.๒.๒ สภาวะธรรมตามพระอภิธรรม

พระอภิธรรมปิฎก วิภังค์ สังขวิภังค์ ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับสภาวะทุกขอริยสังว่า บรรดาอริยสัง ๔ นั้น ทุกขอริยสัง ได้แก่ ขาติเป็นทุกข์ ชราเป็นทุกข์ มรณะเป็นทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสเป็นทุกข์ การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รักเป็นทุกข์ การไม่ได้สิ่งที่ต้องการเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทาน ชั้น ๕ ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น เป็นทุกข์^{๒๙}

ในลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม อธิบายสภาวะ ทุกขอริยสัง ไว้ว่า

๑) ปิณฑุโ	มีสภาพเบียดเบียนอยู่เป็นนิจ
๒) สงขตตุโ	มีสภาพต้องปรุงแต่งอยู่เนื่อง ๆ
๓) สนตูปตุโ	มีสภาพเร่าร้อนอยู่ไม่วาย
๔) วิปริณามตุโ	มีสภาพไม่คงที่ แปรปรวนอยู่เสมอ ^{๓๐}

สภาวะทุกขอริยสัง องค์ธรรมของทุกขสัง ได้แก่ ธรรม ๑๖๐ ประการ คือ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลกะ) รูป ๒๘ โดยย่อแล้ว ได้แก่ รูป - นาม

^{๒๗} บ.ป.(ไทย) ๓๑/๗/๑๓ - ๑๕.

^{๒๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๗/๓๒๔.

^{๒๙} อภิ.วิ. ๓๕/๑๔๐/๑๖๓.

^{๓๐} ขุนสรพกิจโกศล (โกวิท ปัทมะสุนทร), ลักษณะที่จตุกะแห่งปรมัตถธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๕๑), หน้า ๔๗.

๑) รูป รูปปรมัตถ์

คัมภีร์อรรถกถาอังคุตตรนิกาย อธิบายว่า ธรรมชาติไดย่อมแตกสลาย เพราะเหตุนี้ ธรรมชาตินี้จึงเรียกว่า รูป รูปย่อมแตกสลายไปเพราะเย็นบ้าง ย่อมแตกสลายไปเพราะร้อนบ้าง^{๓๑}

รูป มีการแตกดับหรือสลายอยู่เสมอเป็นลักษณะ มีหน้าที่กระจายไปจากจิต มีความเป็นอภัยกถาธรรมเป็นผล มีวิญญานเป็นเหตุให้เกิด

๒) นาม นามปรมัตถ์

นาม ได้แก่ นามขันธ์ ๔ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ (เจตสิก ๕๒ ดวง) และ วิญญานขันธ์ (จิต ๘๘ หรือ ๑๒๑ ดวง)

คัมภีร์อรรถกถาปฏิสัมภิทามรรค อธิบายว่า ธรรมชาติใด ย่อมรู้อารมณ์ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ จึงชื่อว่า นาม อีกอย่างหนึ่ง ธรรมชาติใด ย่อมโน้มไปสู่อารมณ์ ฉะนั้น ธรรมชาตินี้ จึงชื่อว่า นาม^{๓๒}

นาม มีการโน้มไปสู่อารมณ์เป็นลักษณะ มีหน้าที่ประกอบกับจิต และเจตสิกด้วยกัน มีการแยกออกจากจิตไม่ได้เป็นผล มีวิญญานเป็นเหตุให้เกิด

๓.๒.๓ สภาวะธรรมตามทัศนะนักวิชาการ

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับสภาวะ ทุกขอริยสัจว่า “เป็นความทุกข์ที่ไม่ น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ ๑) ขาติทุกข์ คือ ความเกิด อันเป็นการอุบัติของรูป – นาม ในภพหนึ่ง ๆ ๒) ขราทุกข์ คือ ความแก่ของรูป นาม ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ๓) มรณทุกข์ คือ ความตาย เป็นความดับสูญของรูป – นาม โดยไม่เกิดขึ้นอีก ในภพนั้น ๆ ”^{๓๓} และขาติทุกข์ ขราทุกข์ และมรณทุกข์ จัดเป็นทุกข์สัง เพราะเป็นทุกข์โดยอ้อม ความเศร้าโศก ความคร่ำครวญ ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ และความคับแค้นใจ ก็จัดเป็นทุกข์สัง เช่นเดียวกัน เพราะเป็นทุกข์โดยตรง ความจริงแล้ว ขาติ เป็นต้น เกิดจากอุปาทานขันธ์ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาน ถ้าไม่มีอุปาทานขันธ์แล้วความเกิด เป็นต้น ก็มีไม่ได้ ดังนั้น กล่าวโดยย่ออุปาทานขันธ์ ๕ ที่ปรากฏในขณะเห็น ได้ยิน เป็นต้น จึงชื่อว่า ทุกข์ เพราะเป็นทุกข์ ประจำสังขารที่แปรปรวน และเป็นที่ตั้งของขาติทุกข์ เป็นต้น^{๓๔}

^{๓๑} อ.อ.ก.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๓๓.

^{๓๒} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๒๔๘.

^{๓๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, หน้า ๒๘๓ - ๒๘๔.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๕.

พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับสภาวะ ทุกขอริยสัจว่า ธรรมที่เป็นทุกข์ องค์ธรรม คือ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกเจตสิก) และรูป ๒๘ รวมเป็นธรรม ๑๖๐ โดยย่อ ได้แก่ รูป - นาม เรียกว่า รูป คือ ร่างกายทั้งหมดนี้ เป็นทุกข์ทั้งหมด คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เป็นอวัยวะต่าง ๆ เป็นทุกข์ เป็นทุกข์สัจจะ แสดงความเป็นทุกข์ คือ ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ หากบุคคลใดเข้าไปเห็นทุกข์ในกายนี้ว่า มันทนอยู่ไม่ได้ เรียกว่า เห็นทุกข์สัจจะ หรือ นามในส่วนของจิตใจ จะเป็นสภาพเห็นก็ดี สภาพได้ยิน รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส คตินึก ก็เป็นทุกข์ เห็นก็เป็นทุกข์ ได้ยินก็เป็นทุกข์ เพราะมันทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เห็นแล้วดับไป ได้ยินแล้วดับไป รู้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส คตินึก แล้วดับไป นี่เป็นทุกข์ เจตสิกที่เกิดร่วมกับจิต ไม่ว่าจะเป็นเจตสิกฝ่ายไม่ดี เช่น โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ก็เป็นทุกข์เพราะมันเกิดดับ เจตสิกฝ่ายกุศล เช่น ศรัทธา สติ ปัญญา ก็เกิดดับเป็นทุกข์เช่นเดียวกัน ในทางปฏิบัติต้องกำหนดรู้ทุกข์ ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนด

สรุปความว่า สภาวะธรรมของทุกขอริยสัจ เป็นสภาวะธรรมที่เกิดขึ้น และควรกำหนดรู้ ซึ่งในทางปฏิบัติต้องกำหนดรู้ทุกข์ ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ ว่าการเกิดดับเป็นทุกข์ ที่ทนอยู่ไม่ได้ ดับไป หมดไป สิ้นไป สภาวะของทุกขอริยสัจเบียดเบียนอยู่เป็นนิจ ประดังอยู่เนื่อง ๆ มีอาการเร่าร้อน มีสภาพไม่คงที่ แปรปรวนอยู่เสมอ องค์ธรรมของทุกขสัจ ได้แก่ ธรรม ๑๖๐ ประการ คือ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลภเจตสิก) รูป ๒๘ โดยย่อ ได้แก่ รูป นาม ขรา คือ ความเสื่อมไปของรูป - นาม มรณะ คือ ความตายของรูป - นาม เป็นสภาวะธรรมของทุกขอริยสัจ

๓.๓ เหตุเกิดแห่งทุกข์ และเหตุดับแห่งทุกข์

เหตุเกิดแห่งทุกข์ และเหตุดับแห่งทุกข์ เมื่อมีเหตุปัจจัยย่อมเกิดขึ้นแห่งทุกข์ และเมื่อเหตุปัจจัยดับความทุกข์ย่อมดับ ทุกข์เป็นสภาพที่ทนอยู่ไม่ได้ ถูกบีบคั้นด้วยความเกิด และความดับ สภาวะที่เป็นทุกข์ อันเป็นธรรมชาติของความทุกข์ที่ทนได้ยาก เป็นความยึดมั่นในขั้น ๕ ว่า เทียง เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา สามารถบังคับบัญชาได้ เมื่อมีเหตุปัจจัยจึงเกิด หมดเหตุปัจจัยจึงดับ

๓.๓.๑ เหตุเกิดแห่งทุกข์

พระพุทธเจ้าทรงแสดงความเกิดแห่งทุกข์ คือ เพราะอาศัยจักขุ (ตา) และรูป จักขุ วิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด ความเกิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล เพราะอาศัยโสตะ (หู) และเสียง โสตวิญญานจึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยฆานะ (จมูก) และกลิ่น ... เพราะอาศัยชีวหา (ลิ้น)

^{๓๕} พระครูเกษมธรรมทัต (สุรศักดิ์ เขมรสี), วิปัสสนาภูมิ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๓ - ๑๑๔.

และรส ... เพราะอาศัยกาย และโณภูมิจึงเกิด ... เพราะอาศัยมโน (ใจ) และธรรมารมณ มโนวิญญาณ จึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการ เป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะ เวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด ความเกิดแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล^{๓๖}

เหตุเกิดแห่งทุกข์ พุทธพจน์แสดงปฏิบัติไว้ คือ มิจฉาปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่ผิด หรือทาง ผิด คือ ทางให้เกิดทุกข์^{๓๗} ทางให้เกิดทุกข์ มี มิจฉาปฏิบัติ ดังนี้

มิจฉาปฏิบัติ อวิชชาเกิด → สังขารเกิด → วิญญาณเกิด → นามรูปเกิด → สฬายตนะเกิด → ผัสสะเกิด → เวทนาเกิด → ตัณหาเกิด → อุปาทานเกิด → ภพเกิด → ชาติเกิด → ชราเกิด → มรณะเกิด → โสกะเกิด → ปริเทวะเกิด → ทุกข์เกิด → โทมนัสเกิด → อุปายาสเกิด = เกิดทุกข์^{๓๘}

มิจฉาปฏิบัติ การเกิดแห่งทุกข์ เป็นดังนี้

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย	สังขารจึงมี
เพราะสังขารเป็นปัจจัย	วิญญาณจึงมี
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย	นามรูปจึงมี
เพราะนามรูปเป็นปัจจัย	สฬายตนะจึงมี
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย	ผัสสะจึงมี
เพราะผัสสะเป็นปัจจัย	เวทนาจึงมี
เพราะเวทนาเป็นปัจจัย	ตัณหาจึงมี
เพราะตัณหาเป็นปัจจัย	อุปาทานจึงมี
เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย	ภพจึงมี
เพราะภพเป็นปัจจัย	ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้^{๓๙} เมื่อมีเหตุ และปัจจัย ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์เหล่านี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้

^{๓๖} ส.น. (ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘ - ๘๙.

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยาย)**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๕๑๖ - ๕๑๗.

^{๓๘} ส.น. (ไทย) ๑๖/๑/๒.

^{๓๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๔.

ปฏิจกสมุบาทที่ธรรมทั้งหลายเป็นปัจจัยแก่กันไปตามลำดับอย่างนี้ แสดงทุกขสมุทัย คือ ความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ จึงเรียกว่า สมุทัยวาร (พึงสังเกตว่า คำว่า สมุบาท กับสมุทัย มีความหมายเหมือนกันว่า ความเกิดขึ้นพร้อม) เมื่อทุกข์เกิดขึ้นอย่างนี้ การที่จะดับทุกข์ คือ ดับธรรมที่เป็นปัจจัยให้เกิดทุกข์ ดังนั้น ท่านจึงแสดงกระบวนการแบบที่ตรงข้ามไว้ด้วย คือ ปฏิจกสมุบาทที่ธรรมอันเป็นปัจจัยดับต่อ ๆ กันไป (เริ่มตั้งแต่อวิชชา เพราะอวิชชาดับสังขาร จึงดับ เพราะสังขารดับวิญญาณจึงดับ ฯลฯ) เป็นการแสดงทุกขนิโรธ คือ ความดับไปแห่งทุกข์ จึงเรียกว่าปฏิจกสมุบาทแบบนิโรธวาร^{๔๐}

สรุปความว่า การเกิดแห่งกองทุกข์ เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยสังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัยวิญญาณจึงมี เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยนาม - รูปจึงมี เพราะนาม - รูป เป็นปัจจัยสฬายตนะจึงมี เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยผัสสะจึงมี เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเวทนาจึงมี เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงมี เพราะตัณหาเป็นปัจจัยอุปาทานจึงมี เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยภพจึงมี เพราะภพเป็นปัจจัยชาติจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัยชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมีความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ ด้วยประการฉะนี้

๓.๓.๒ เหตุดับแห่งทุกข์

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงความดับแห่งทุกข์ คือ เพราะอาศัยจักขุ และรูป จักขุ วิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัยตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ความดับแห่งทุกข์ เพราะอาศัยโสตะ และเสียง โสทวิญญาณจึงเกิด ฯลฯ เพราะอาศัยฆานะ และกลิ่น ... เพราะอาศัยชีวหา และรส ... เพราะอาศัยกาย และโณภูมิจึงเกิด ... เพราะอาศัยมโน และธรรมารมณ์ มโนวิญญาณจึงเกิด ความประจวบแห่งธรรม ๓ ประการเป็นผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงเกิด เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงเกิด เพราะตัณหานั้นดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ เพราะชาติดับ ชรา

^{๔๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙๓ - ๑๙๔.

มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้ ความดับแห่งทุกข์ เป็นอย่างนี้แล^{๔๑}

เหตุดับแห่งทุกข์ พุทธพจน์แสดงปฏิบัติไว้ คือ สัมมาปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่ถูกต้อง หรือทางถูก คือ ทางให้ดับทุกข์ เหตุดับแห่งทุกข์ มีสัมมาปฏิบัติ ดังนี้

สัมมาปฏิบัติ อวิชชาดับ → สังขารดับ → วิญญาณดับ → นามรูปดับ → สฬายตนะดับ → ผัสสะดับ → เวทนาดับ → ตัณหาดับ → อุปาทานดับ → ภพดับ → ชาติดับ → ชราดับ → มรณะดับ → โสกะดับ → ปริเทวะดับ → ทุกข์ดับ → โทมนัสดับ → อุปายาสดับ = **ดับทุกข์**^{๔๒}

สัมมาปฏิบัติ การดับแห่งทุกข์ เป็นดังนี้

เพราะอวิชชาดับ	สังขารจึงดับ
เพราะสังขารดับ	วิญญาณจึงดับ
เพราะวิญญาณดับ	นามรูปจึงดับ
เพราะนามรูปดับ	สฬายตนะจึงดับ
เพราะสฬายตนะดับ	ผัสสะจึงดับ
เพราะผัสสะดับ	เวทนาจึงดับ
เพราะเวทนาดับ	ตัณหาจึงดับ
เพราะตัณหาดับ	อุปาทานจึงดับ
เพราะอุปาทานดับ	ภพจึงดับ
เพราะภพดับ	ชาติจึงดับ

เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งมวลนี้ มีได้ด้วยประการฉะนี้^{๔๓} เมื่อเหตุ และปัจจัยดับ ความดับแห่งกองทุกข์เหล่านี้ จึงมีได้ด้วยประการฉะนี้

สรุปความว่า การดับแห่งกองทุกข์ เพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นาม - รูปจึงดับ เพราะรูป - นาม ดับ สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับ อุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ

^{๔๑} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๓/๘๘ - ๘๙.

^{๔๒} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒ - ๓.

^{๔๓} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๒๖/๑๖๕.

เพราะชาติดับ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ ความดับแห่งกองทุกข์
นี้ได้ด้วยประการฉะนี้

๓.๔ ทุกขอริยสัจอันเป็นอภินิเวศนาภาวนา

ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ปรากฏข้อความเกี่ยวกับอริยสัจ ๔
ว่า อริยสัจ ๔ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ดังนี้ ปัญญาในสภาวะที่ควรกำหนดรู้ ชื่อว่า ทุกขญาณ
(ญาณในทุกข์) ปัญญาในสภาวะที่ควรละ ชื่อว่า ทุกขสมุทยญาณ (ญาณในสมุทัย เหตุเกิดทุกข์)
ปัญญาในสภาวะที่ควรทำให้แจ้ง ชื่อว่า ทุกขนิโรธญาณ (ญาณในนิโรธ ความดับทุกข์) ปัญญาใน
สภาวะที่ควรเจริญ ชื่อว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ (ญาณในมรรค ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับ
ทุกข์)^{๔๔} “การทรงจำธรรมที่ได้สดับมาว่า ธรรมเหล่านี้ควรรู้อย่าง ปัญญา รู้ชัดธรรมที่ได้สดับมานั้น ชื่อ
ว่า สุตมยญาณ คือ ธรรม ๔ อย่างที่ควรรู้อย่าง คือ อริยสัจ ๔”^{๔๕}

อริยสัจ อันเป็นทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์
ความโศก ความร่ำไรร่ำพัน ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความระคน
ด้วยสิ่งไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งเป็นที่รัก เป็นทุกข์ ความที่ตนปรารถนาแล้ว
ไม่ได้สิ่งนั้นสมหวัง เป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ชันธอันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นทั้ง ๕ เป็นทุกข์
คือ ชันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ รูป ชันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่
เวทนา ชันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ สัญญา ชันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น
ได้แก่ สังขาร ชันธเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่น ได้แก่ วิญญาณ เหล่านี้ เราเรียกว่า ชันธอันเป็น
ที่ตั้งแห่งความยึดมั่นถือมั่นเป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขอริยสัจ

๓.๔.๑ ทุกขอริยสัจอันเป็นอภินิเวศนาภาวนาตามพระสูตร

พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจ
อันเป็นอภินิเวศนาภาวนาไว้ดังนี้ ทุกขอริยสัจอันเป็นอภินิเวศนา เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้
ยิ่ง คือ

จักขุ (ตา) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง รูปทั้งหลายเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง จักขุวิญญาณเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง
จักขุสัมผัสเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ถึงแม้การเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่เป็นทุกข์ และไม่
เป็นสุขก็ดี ซึ่งเกิดขึ้น เพราะมีจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

^{๔๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๖ - ๖๓/๕ - ๖.

^{๔๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๘.

โสตะ (หู) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สัททะ (เสียง) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โสตะวิญญาณเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โสตะสัมผัสเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ถึงแม้การเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่เป็นทุกข์ และไม่ เป็นสุขก็ดี ซึ่งเกิดขึ้น เพราะโสตะสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

ฆานะ (จมูก) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง คันธะ (กลิ่น) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ฆานะวิญญาณเป็นสิ่งที่ ควรรู้อย่าง ฆานะสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ถึงแม้การเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่เป็นทุกข์ และไม่เป็นสุขก็ดี ซึ่งเกิดขึ้น เพราะฆานะสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

ชีวหา (ลิ้น) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง รสเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ชิวหาวิญญาณเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ชิวหาสัมผัสเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ถึงแม้การเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่เป็นทุกข์ และไม่ เป็นสุขก็ดี ซึ่งเกิดขึ้น เพราะชีวหาสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

กาย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โผฏฐัพพะ (สัมผัสทางกาย) กายวิญญาณเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง กายสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ถึงแม้การเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่เป็นทุกข์ และไม่ เป็นสุขก็ดี ซึ่งเกิดขึ้น เพราะกายสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

มโน (ใจ) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ธรรมารมณ์เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง มโนวิญญาณควรรู้อย่าง มโนสัมผัส เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง ถึงแม้การเสวยอารมณ์ เป็นสุขก็ดี เป็นทุกข์ก็ดี ไม่เป็นทุกข์ และไม่ เป็นสุขก็ดี ซึ่งเกิดขึ้น เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูปเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง เวทนาเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สัญญาเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สังขารเป็นสิ่งที่ ควรรู้อย่าง วิญญาณเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

จักขุเป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โสตะ ... ฆานะ ... ชิวหา ... กาย ... มโน ... รูป ... สัททะ ... คันธะ ... รส ... โผฏฐัพพะ ... ธรรมารมณ์ควรรู้อย่าง^{๔๖}

จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โสตวิญาณ (ความรู้แจ้ง อารมณ์ทางหู) ... ฆานวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) ... ชิวหาวิญาณ(ความรู้แจ้งอารมณ์ ทางลิ้น) ... กายวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) ... มโนวิญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง^{๔๗}

^{๔๖} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙.

^{๔๗} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙ - ๑๐.

จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โสตสัมผัส (ความกระทบทางจมูก) ... ฆานสัมผัส (ความกระทบทางกลิ่น) ... ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น) ... กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย) ... มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู) ... ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก) ... ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น) ... กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย) ... มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูปสัญญา (ความหมายรูปรูป) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สัททสัญญา (ความหมายรู้เสียง) ... คันธสัญญา (ความหมายรู้กลิ่น) ... รสสัญญา (ความหมายรู้รส) ... โผฏฐัพพสัญญา (ความหมายรู้สัมผัสทางกาย) ... ัมมสัญญา (ความหมายรู้ธรรมารมณ์) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูปสัญญาเจตนา (ความจำนงรูป) ควรรู้อย่าง สัททสัญญาเจตนา (ความจำนงเสียง) ... คันธสัญญาเจตนา (ความจำนงกลิ่น) ... รสสัญญาเจตนา (ความจำนงรส) ... โผฏฐัพพสัญญาเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) ... ัมมสัญญาเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูปตัณหา (อยากได้รูป) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สัททตัณหา (อยากได้เสียง) ... คันธตัณหา (อยากได้กลิ่น) ... รสตัณหา (อยากได้รส) ... โผฏฐัพพตัณหา (อยากได้โผฏฐัพพะ) ... ัมมตัณหา (อยากได้ธรรมารมณ์) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูปวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรูป) ควรรู้อย่าง สัททวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับเสียง) ... คันธวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับกลิ่น) ... รสวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับรส) ... โผฏฐัพพวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ) ... ัมมวิตก (ความตรึกเกี่ยวกับธรรมารมณ์) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

รูปวิจารณ์ (ความตรองเกี่ยวกับรูป) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สัททวิจารณ์ (ความตรองเกี่ยวกับเสียง) ... คันธวิจารณ์ (ความตรองเกี่ยวกับกลิ่น) ... รสวิจารณ์ (ความตรองเกี่ยวกับรส) ... โผฏฐัพพวิจารณ์ (ความตรองเกี่ยวกับโผฏฐัพพะ) ... ัมมวิจารณ์ (ความตรองเกี่ยวกับธรรมารมณ์) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง^{๔๘}

ปฐวีธาตุ (ธาตุดิน) เป็นสิ่งที่ ควรรู้อย่าง อาโปธาตุ (ธาตุน้ำ) ... เตโชธาตุ (ธาตุไฟ) ... วาโยธาตุ (ธาตุลม) ... อากาสธาตุ (ธาตุ คือ ที่ว่าง) ... วิญญานธาตุ (ธาตุ คือ วิญญาณ) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่างปฐวีกสิณ (กสิณ คือ ดิน) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง อาโปกสิณ (กสิณ คือ น้ำ) ... เตโชกสิณ (กสิณ คือ ไฟ) ... วาโยกสิณ (กสิณ คือ ลม) ... นีลกสิณ (กสิณ คือ สีเขียว) ... ปิตกสิณ (กสิณ คือ สีเหลือง) ... โลหิตกสิณ (กสิณ คือ สีแดง)

^{๔๘} พุ.ป. (ไทย) ๓๑/๓/๙ - ๑๐.

... โอทาทกสลิณ (กสลิณ คือ สีขาว) ... อากาสกสลิณ (กสลิณ คือ ช่องว่าง) ... วิญญานกสลิณ (กสลิณ คือ วิญญาน)
เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

จักขายตนะ (อายตนะ คือ ตา) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง รูปายตนะ (อายตนะ คือ รูป) ...
โสตตยตนะ (อายตนะ คือ หู) ... สัททายตนะ (อายตนะ คือ เสียง) ... ฆานายตนะ (อายตนะ คือ จมูก) ...
คันธายตนะ (อายตนะ คือ กลิ่น) ... ชิวหายตนะ (อายตนะ คือ ลิ้น) ... รสายตนะ (อายตนะ คือ รส) ...
กายายตนะ (อายตนะ คือ กาย) ... โผฏฐัพพายตนะ (อายตนะ คือ โผฏฐัพพะ) ... มนายตนะ
(อายตนะ คือ ใจ) ... ธัมมายตนะ (อายตนะ คือ ธรรมารมณ์) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

จักขุธาตุ (ธาตุ คือ จักขุปสาท) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง รูปธาตุ (ธาตุ คือ รูปารมณ์) ...
จักขุวิญญานธาตุ (ธาตุ คือ จักขุวิญญาน) ... โสตธาตุ (ธาตุ คือ โสตปสาท) ... สัททธาตุ
(ธาตุ คือ สัททารมณ์) ... โสตวิญญานธาตุ (ธาตุ คือ โสตวิญญาน) ... ฆานธาตุ (ธาตุ คือ ฆานปสาท)
... คันธธาตุ (ธาตุ คือ คันธารมณ์) ... ฆานวิญญานธาตุ (ธาตุ คือ ฆานวิญญาน) ... ชิวหาธาตุ (ธาตุ คือ
ชิวหาปสาท) ... รสธาตุ (ธาตุ คือ รสารมณ์) ... ชิวหาวิญญานธาตุ (ธาตุ คือ ชิวหาวิญญาน) ... กายธาตุ
(ธาตุ คือ กายปสาท) ... โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุ คือ โผฏฐัพพารมณ์) ... กายวิญญานธาตุ (ธาตุ คือ กายวิญญาน)
... มโนธาตุ (ธาตุ คือ มโน) ... ธัมมธาตุ (ธาตุ คือ ธรรมารมณ์) ... มโนวิญญานธาตุ (ธาตุ คือ มโนวิญญาน)
เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง

จักขุนทริย (อินทริย คือ จักขุปสาท) ควรรู้อย่าง โสตตินทริย (อินทริย คือ โสตปสาท)
... ฆานินทริย (อินทริย คือ ฆานปสาท) ... ชิวหินทริย (อินทริย คือ ชิวหาปสาท) ... กายินทริย
(อินทริย คือ กายปสาท) ... มนินทริย (อินทริย คือ ใจ) ... ชิวตินทริย (อินทริย คือ ชิวิต) ... อิตถินทริย
(อินทริย คือ อิตถิภาวะ) ... ปุริสินทริย (อินทริย คือ ปุริสภาวะ) ... สุขินทริย (อินทริย คือ สุขเวทนา) ...
ทุกขินทริย (อินทริย คือ ทุกขเวทนา) ... โสมนัสสินทริย (อินทริย คือ โสมนัสสเวทนา) ... โทมนัสสินทริย
(อินทริย คือ โทมนัสสเวทนา) ... อุเปกขินทริย (อินทริย คือ อุเบกขาเวทนา) ... สัทธินทริย
(อินทริย คือ ศรัทธา) ... วิริยินทริย (อินทริย คือ วิริยะ) ... สตินทริย (อินทริย คือ สติ) ... สมาธินทริย
(อินทริย คือ สมาธิ) ... ปัญญินทริย (อินทริย คือ ปัญญา) ... อนัญญัตถัญญัสสามิตินทริย (อินทริย
แห่งท่านผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัจธรรมที่ยังมิได้รู้) ... อัญญินทริย (อินทริย คือ ปัญญาอันรู้
ทั่วถึง) ... อัญญาตาวินทริย (อินทริยแห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง^{๔๙}

กามธาตุ (ธาตุ คือ กาม) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง รูปธาตุ (ธาตุ คือ รูป) ... อรูปธาตุ (ธาตุ คือ
อรูป) ... กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) ... รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) ... อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร)

^{๔๙} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๑๐ - ๑๑.

... สัญญาภาพ (ภาพที่มีสัญญา) ... อสัญญาภาพ (ภาพที่ไม่มีสัญญา) ... เนวสัญญานาสัญญาภาพ (ภาพที่มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่) ... เอกโวการภาพ (ภาพที่มีโวการเดียว๑) ... จตุโวการภาพ (ภาพที่มี ๔ โวการ๒) ... ปัญจโวการภาพ (ภาพที่มี ๕ โวการ๓) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง^{๕๐}

ธรรมที่ควรกำหนดรู้อย่าง คือ อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง) เป็นสิ่งที่ควรรู้อย่าง สังขาร (สภาพที่ปรุงแต่ง) ... วิญญาน (ความรู้แจ้งอารมณ์) ... นามรูป (รูป และนาม) ... สฬายตนะ (อายตนะ ๖) ... ผัสสะ (ความกระทบ) ... เวทนา (ความเสวยอารมณ์) ... ตัณหา (ความทะยานอยาก) ... อุปาทาน (ความยึดถือ) ... ภพ (ภาวะชีวิต) ...ชาติ (ความเกิด) ... ชรา และมรณะ (ความแก่ และความตาย) เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง^{๕๑}

ธรรมที่ควรกำหนดรู้อย่างในอริยสัจ ๔ ที่เป็นทุกขอริยสัจอันเป็นอารมณ์วิปัสสนาภาวนา อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) ควรกำหนดรู้อย่าง ทุกขานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นทุกข์) อนัตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นอนัตตา) นิพพิทานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความเบื่อหน่าย) วิราคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความคลายกำหนัด) นิโรธานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความดับ) ปฏิณิสสัคคานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความสลесคืน) เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง

อนิจจานุปัสสนาในรูปควรกำหนดรู้อย่าง ทุกขานุปัสสนาในรูป อนัตตานุปัสสนาในรูป นิพพิทานุปัสสนาในรูป วิราคานุปัสสนาในรูป นิโรธานุปัสสนาในรูป ปฏิณิสสัคคานุปัสสนาในรูป เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง

อนิจจานุปัสสนาในเวทนา ฯลฯ

อนิจจานุปัสสนาในสัญญา ฯลฯ

อนิจจานุปัสสนาในสังขาร ฯลฯ

อนิจจานุปัสสนาในวิญญาน ฯลฯ

อนิจจานุปัสสนาในจักขุ ฯลฯ

อนิจจานุปัสสนาในชรา และมรณะ ทุกขานุปัสสนาในชรา และมรณะควรกำหนดรู้อย่าง

อนัตตานุปัสสนาในชรา และมรณะ นิพพิทานุปัสสนาในชรา และมรณะควรกำหนดรู้อย่าง

วิราคานุปัสสนาในชรา และมรณะ นิโรธานุปัสสนาในชรา และมรณะควรกำหนดรู้อย่าง

ปฏิณิสสัคคานุปัสสนาในชรา และมรณะควรกำหนดรู้อย่าง^{๕๒}

^{๕๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑๒ - ๑๓.

^{๕๑} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๖/๑๓.

^{๕๒} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๙/๑๖ - ๑๗.

สภาวะที่เห็นแห่งสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ควรรู้อย่าง สภาวะที่ตรีกตรองแห่งสัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สภาวะที่กำหนดแห่งสัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สภาวะที่เป็นสมุฏฐานแห่งสัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สภาวะที่ปล่อยวางแห่งสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สภาวะที่ประคองไว้แห่งสัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สภาวะที่ตั้งมั่นแห่งสมาสติ (ระลึกชอบ) สภาวะที่ไม่พึงชานแห่งสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) ควรรู้อย่าง^{๕๓}

สภาวะแห่งทุกข์ควรกำหนดรู้อย่าง สภาวะที่บีบคั้นแห่งทุกข์ สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งทุกข์ สภาวะที่ทำให้เดือดร้อนแห่งทุกข์ สภาวะที่แปรผันแห่งทุกข์ สภาวะแห่งสมุทัย สภาวะที่ประมวลมาแห่งสมุทัย สภาวะที่เป็นเหตุแห่งสมุทัย สภาวะที่เกี่ยวข้องแห่งสมุทัย สภาวะแห่งนิโรธ สภาวะที่เป็นเครื่องสลัดออกแห่งนิโรธ สภาวะที่เป็นวิเวกแห่งนิโรธ สภาวะที่เป็นอสังขตะแห่งนิโรธ สภาวะที่เป็นอมตะแห่งนิโรธ สภาวะแห่งมรรค สภาวะที่นำออกแห่งมรรค สภาวะที่เป็นเหตุแห่งมรรค สภาวะที่เห็นแห่งมรรค สภาวะที่เป็นใหญ่แห่งมรรคควรรู้อย่าง^{๕๔}

สรุปความว่า ทุกขอริยสัจ อันเป็นอภินิหารวิปัสสนาภาวนาตามพระสูตร ทุกข์เป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง รูปควรกำหนดรู้อย่าง เวทนาเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง สัญญาเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง สังขารเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง วิญญาณเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้อย่าง สภาวะแห่งทุกข์ควรกำหนดรู้อย่าง สภาวะที่บีบคั้นแห่งทุกข์ สภาวะที่ปัจจัยปรุงแต่งแห่งทุกข์ สภาวะที่ทำให้เดือดร้อนแห่งทุกข์ สภาวะที่แปรผันแห่งทุกข์ โดยการพิจารณา อนิจจานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง) ควรกำหนดรู้อย่าง ทุกขานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นทุกข์) อนัตตานุปัสสนา (การพิจารณาเห็นอนัตตา) กำหนดรู้ให้เป็นปัจจุบันอารมณ์จนเห็นการเกิดดับของรูป - นาม ที่เป็นทุกขอริยสัจอันเป็นอภินิหารวิปัสสนาภาวนา จนเห็นแจ้งพระไตรลักษณ์ว่ารูป - นาม ที่เป็นทุกข์ เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คลายความยึดมั่นถือมั่นในรูป - นาม ได้ เมื่อเหตุปัจจัยดับ ผล คือ ทุกข์จึงดับ

๓.๔.๒ ทุกขอริยสัจอันเป็นอภินิหารวิปัสสนาภาวนาตามทัศนะนักวิชาการ

๑) พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจอันเป็นอภินิหารวิปัสสนาภาวนาว่า บุคคลผู้เจริญวิปัสสนากรรมฐาน กำหนดว่า พอง - หนอ อาการพองเกิดขึ้นเรียกว่า ขาติ อาการดับไป เรียกว่า ชรามรณะ ที่นี้พระพุทธรเจ้าแสดงถึงความสัมพันธ์กับปฏิจกสมุปบาทโดยนัย คือ อาการพองที่ดับไป คือ ชรามรณะเป็นทุกข์สัง ขาติเป็นปัจจัยให้เกิดขึ้นเป็นสมุทัยสัง ขรามรณะไม่อาจสามารถจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาที่กำหนดรู้ทันเป็นมรรคสัง ขาติ คือ การเกิดขึ้นของอาการพองเป็นทุกข์สัง ภาวปัจจัยเป็นเหตุให้เกิดขาติเป็นสมุทัยสัง

^{๕๓} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒/๒๒.

^{๕๔} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๗/๒๕.

อาการพองมีอาจสามารถตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง ภาวะ คือ ภาพเป็นทุกขสัง อุปาทานเป็นเหตุให้เกิดเป็นสมุทัยสัง ภาพไม่อาจจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง อุปาทานตัวยึดมั่นเป็นทุกขสัง ตัณหาเป็นเหตุให้เกิดอุปาทานเป็นสมุทัย อุปาทานไม่อาจจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง

ตัณหา คือ ความทยานอยากเกิดขึ้นในขณะที่พองนั้นเป็นทุกขสัง เวทนาอันเป็นปัจจัยให้เกิดตัวตณหานั้นเป็นสมุทัย ตัณหาไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง ก็เวทนาความเสวยอารมณ์ในขณะที่กำหนดพองนั้นเป็นทุกขสัง ผัสสะเป็นเหตุให้เกิด เวทนาเป็นสมุทัยสัง เวทนานั้นไม่สามารถจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง ผัสสะอันเกิดอาการกระทบนั้นเป็นทุกขสัง อายตนะอันเป็นเหตุให้เกิดผัสสะนั้นเป็นสมุทัยสัง ผัสสะไม่อาจจะตั้งอยู่เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง “ตัณหา มี ๓ อย่าง คือ ๑) กามตัณหา คือ โลภเจตสิก คือ ขอบวัตถุกาม และกิเลสกาม ๒) ภวตัณหา คือ โลภเจตสิก แต่มีทิวฏฐิเจตสิกด้วย คือ เห็นว่าวัตถุกาม และกิเลสกามเป็นของเที่ยง ๓) วิภวตัณหา คือ โลภเจตสิก แต่มีทิวฏฐิเจตสิกด้วย คือ ขอบในการเห็นว่าไม่มีเหตุ ไม่มีผล คือ เห็นว่าขาดสูญ”^{๕๕}

อายตนะอันเป็นที่เกิดของอาการพองนั้นเป็นทุกขสัง รูปนามอันเป็นเหตุให้เกิดอายตนะนั้นเป็นสมุทัยสัง อายตนะนั้นไม่อาจจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง รูป - นาม ที่กำลังปรากฏขึ้นในขณะที่พองเป็นทุกขสัง วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดรูป - นามเป็นทุกขสัง รูป - นาม ไม่อาจจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง วิญญาณปรากฏขึ้นในขณะที่พองนั้นเป็นทุกขสัง สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณเป็นสมุทัยสัง วิญญาณไม่อาจจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง สังขารการปรุงแต่งในขณะที่กำลังพองนั้นเป็นทุกขสัง อวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขารเป็นสมุทัยสัง สังขารไม่อาจจะสามารถจะตั้งอยู่ได้เป็นนิโรธสัง ปัญญาตามรู้ทันเป็นมรรคสัง แต่อวิชชา คือ ความไม่รู้ปรากฏขึ้นในขณะที่พองขึ้นนั้นเป็นทุกขสัง อาสวะอันเป็นเหตุให้เกิดอวิชชาเป็นสมุทัยสัง อวิชชาไม่อาจจะสามารถจะตั้งอยู่ได้นั้นเป็นนิโรธสัง ปัญญาที่รู้ทันในขณะที่พองนั้นเป็นมรรคสัง

ฉะนั้นในขณะที่กำหนดพอง - หนอ มีอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดอายตนะ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดผัสสะ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดภาพ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ ๆ เป็นปัจจัยให้เกิดชรามรณะ เมื่อกำหนดพอง - หนอ ชื่อว่าทำลาย

^{๕๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ ป.ธ. ๙), **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙๒.

อวิชชาปัจจัย ทำลายสังขารปัจจัย ทำลายวิญญานปัจจัย ทำลายนามรูปปัจจัย ทำลายสฬายตนปัจจัย ทำลายผัสสะปัจจัย ทำลายเวทนาปัจจัย ทำลายตัณหาปัจจัย ทำลายอุปาทานปัจจัย ทำลายภพปัจจัย ทำลายชาติปัจจัย ทำลายชราปัจจัยทำลายมรณปัจจัย ให้หมดสิ้นไปด้วยอำนาจกำหนดพองหนอ แม้แต่กำหนดว่ายุบหนอ ได้ยินหนอ ถูกหนอ ขว้างหนอ ซ้ำอย่างหนอ เหล่านี้ เป็นนัยอย่างนั้นเหมือนกัน^{๕๖}

สรุปความว่า ในการกำหนดอาการพอง อาการยุบเป็นการเริ่มต้นการกำหนดรู้ทุกขีในการปฏิบัติวิปัสสนา การกำหนดพอง - หนอ ยุบ - หนอ ครั้งหนึ่ง ในขณะที่กำหนดพอง - หนอ ยุบ - หนอ ถูกอริยสัจ ๔ ดังนี้ ถูกทุกข์ ถูกสมุทัย ถูกนิโรธ ถูกมรรค ถูกขันธ ๕ ถูกอายตนะ ๑๒ ถูกอินทรีย์ ๒๒ ถูกธาตุ ๑๘ และถูกปัจจุสมุปปาท ๑๒ ด้วย การกำหนดพอง - หนอ ยุบ - หนอ ครั้งหนึ่งนี้ ถูกโพธิปักขิยธรรมครบทั้ง ๓๗ ประการ

๒) พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสัจอันเป็นอารมณ์วิปัสสนาภาวนาว่า การตามรู้สภาวะพอง - ยุบของท้องที่สอนกันอย่างแพร่หลายในปัจจุบันนั้น จัดเป็นธาตุกรรมฐาน เพราะสภาวะพอง - ยุบเป็นลักษณะตั้งหย่อนของลมในท้องนอกลำไส้ที่เรียกว่า กุจฉิสยวาโย ความจริง ลมหายใจที่สุดเข้าไปในปอดมิได้เคลื่อนไปในท้องดังที่เข้าใจกันโดยทั่วไป การหายใจนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดจากการทำงานของกล้ามเนื้อกะบังลม ทรวงอก และกระดูกซี่โครง กะบังลมกั้นอยู่ระหว่างช่องอก และช่องท้อง โดยอยู่ด้านล่างของปอด ตามปกติเมื่อเราหายใจเข้า กะบังลมจะหดตัวกดอวัยวะในช่องท้องส่งผลให้ลมในท้องพองออกมา และเมื่อหายใจออก กะบังลมจะยัดขึ้น ส่งผลให้ลมในท้องยุบลงพร้อมกับดัดลมออกจากปอด ดังนั้น สภาวะพองยุบจึงเป็นลมในท้องที่มีอยู่เดิม และเป็นอารมณ์กรรมฐานอย่างหนึ่งตามหลักกายานุปัสสนา^{๕๗}

การตามรู้สภาวะธรรม ดังนี้

การตามรู้ในสภาวะธรรมภายในว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่

การตามรู้ในสภาวะธรรมภายนอกว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่

การตามรู้ในสภาวะธรรมทั้งภายในทั้งภายนอกว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่

การตามรู้ในสภาวะ คือ ความเกิดขึ้นในสภาวะธรรมอยู่

การตามรู้ในสภาวะ คือ ความดับในสภาวะธรรมอยู่

^{๕๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **เทศน์อริยสัจ ๒ ธรรมาสน์ และตอบปัญหาผู้ปฏิบัติธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๕๕), หน้า ๗๔ - ๗๖.

^{๕๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๙๙.

การตามรู้ในสภาวะ คือ ทั้งความเกิดขึ้นทั้งความดับในสภาวะธรรมอยู่

การที่สติปรากฏว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม เพื่อปัญญาและการระลึกขันธ์ ๕ ขึ้นไปเท่านั้น จึงเป็นผู้อยู่อย่างไม่ถูกตัณหา และทิฏฐิเข้าอิงอาศัย และไม่ถือนั่นอะไร ๆ ในโลก อย่างนี้ ชื่อว่า ตามรู้ในสภาวะธรรม คือ อริยสัจ ๔ ว่าเป็นสภาวะธรรมอยู่^{๕๘}

การเจริญอริยสัจ ๔ เหล่านี้เป็นความเข้าใจนิโรธสัจ และมรรคสัจอย่างถ่องแท้ แล้วดำเนินการปฏิบัติด้วยการกำหนดรู้โดยเฉพาะ เนื่องจากเป็นสภาวะที่ปุถุชนยังมิได้เข้าถึง ดังเช่น คัมภีร์ฎีกา กล่าวว่า การสดับ ความเข้าใจ และความต้องการจะบรรลุสัจจะสองอย่างหลังจัดเป็นการ กำหนดรู้โดยปริยาย อีกนัยหนึ่ง ผู้ปฏิบัติธรรมที่ระลึกรู้สภาวะเห็น เป็นต้น ในปัจจุบันขณะ เป็นผู้กำหนดรู้ทุกข และละสมุทัย คือ ความพอใจสภาวะเห็น ตา รูปที่เห็น ฯลฯ อีกทั้งรู้แจ้งนิโรธ คือ ความดับทุกข์ที่จัดเป็นตทังคนิโรธ และอบรมมรรค กล่าวคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ในระดับ โลภียะตามนัยนี้นับว่าได้เจริญอริยสัจ ๔ ในขณะเดียวกันได้^{๕๙}

การตามรู้อริยสัจ ปุถุชนทั่วไปควรตามรู้อริยสัจ ๒ อย่าง คือ ทุกขสัจที่เป็นรูป – นาม ซึ่งเกิดดับอยู่เสมอ และสมุทัยสัจที่เป็นต้นเหตุอันผลิตเพลินอารมณ์ที่มาปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ส่วนนิโรธสัจ และมรรคสัจไม่ใช่อารมณ์กรรมฐานอย่างแท้จริง นักปฏิบัติที่น้อมใจไปในสัจจะทั้ง ๒ นี้ ว่าเป็นสัจจะที่ดีเลิศไม่ใช่อารมณ์ของกิเลส ก็จัดเป็นการตามรู้โดยปริยาย ในบรรดาสัจจะเหล่านั้น สัจจะสองอย่างแรกชื่อว่า วัฏฏสัจ (สัจจะที่อยู่ในวัฏฏะ) สองอย่างหลัง ชื่อว่า วิวัฏฏสัจ (สัจจะที่พ้นจาก วัฏฏะ) ในสัจจะสองอย่างนั้น การเจริญกรรมฐานย่อมมีแก่ผู้เป็นภิกษุในวัฏฏสัจ ไม่มีการเจริญ กรรมฐานในวิวัฏฏสัจ นักปฏิบัติได้เรียนรู้สัจจะสองอย่างแรก โดยสังเขปว่า ชั้น ๕ เป็นทุกขสัจ ตัณหาเป็นสมุทัยสัจ หรือโดยพิสดารมีนัยว่า ชั้น ๕ คือ อะไร คือ รูปชั้น ๕ เป็นต้น การสาธยาย ด้วยวาจาอยู่เสมอ ๆ ย่อมเป็นการบำเพ็ญกรรมฐาน ส่วนในสัจจะทั้ง ๒ ที่เหลือย่อมบำเพ็ญ กรรมฐานด้วยการสดับอย่างนี้ว่า นิโรธสัจเป็นสัจจะที่ดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ มรรคสัจเป็นสัจจะที่ดีเลิศน่าปรารถนาพอใจ เธอเจริญกรรมฐานอยู่อย่างนั้น ย่อมบรรลุสัจจะ ๔ ด้วยการแทงตลอด คราวเดียวกัน ย่อมยังเห็นด้วยความรู้ชัดคราวเดียวกัน กล่าว คือ ย่อมบรรลุทุกขสัจด้วยการแทงตลอด คือ การกำหนดรู้ ย่อมบรรลุสมุทัยสัจด้วยการแทงตลอด คือ การละ ย่อมบรรลุนิโรธสัจด้วยการแทงตลอด คือ การกระทำให้แจ้ง ย่อมบรรลุมรรคสัจด้วยการแทงตลอด คือ การเจริญ

^{๕๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสียาตอ), चना มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๓๘ - ๔๓๙.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓๙.

ย่อมยังเห็นทุกขสังด้วยการรู้ชัด คือ การกำหนดรู้ ย่อมยังเห็นสมุทยสังด้วยการรู้ชัด คือ การละ
 ย่อมยังเห็นนิโรธสังด้วยการรู้ชัด คือ การกระทำให้แจ้ง ย่อมยังเห็นมรรคสังด้วยการรู้ชัด คือ
 การเจริญ

ด้วยประการดังนี้ ในเบื้องต้นการแห่งตลอด คือ การเรียน ไถ่ถาม ฟัง ทรงจำ และ
 กำหนดรู้ย่อมมีแก่เธอในสังจะสองอย่าง (แรก) ส่วนการแห่งตลอด คือ การฟังย่อมมีในสังจะสอง
 อย่างหลัง ต่อมาการแห่งตลอดโดยหน้าที่ย่อมมีในสังจะ ๓ อย่าง ส่วนการแห่งตลอดอารมณ์ย่อมมี
 ในนิโรธสัง ความจริงแล้ว มรรคญาณเป็นสภาวะรับรู้ในสังเป็นอารมณ์ ส่วนสังจะ ๓ อย่างที่
 เหลือ นักปฏิบัติย่อมรับรู้โดยหน้าที่ คือ การกำหนดรู้ การละ และการกระทำให้เจริญ นอกจากนี้
 การเรียน ไถ่ถาม ฟัง และทรงจำ จัดเป็นความเข้าใจในระดับปริยัติเท่านั้น ความเข้าใจในระดับ
 วิปัสสนาภาวนาต้องเป็นการกำหนดรู้เท่านั้น ซึ่งในที่นี้ หมายถึง วิปัสสนาญาณทั้งหมด อนึ่ง ปุณฺณ
 ไม่อาจรับเอาโลกุตตรธรรม คือ มรรค ผล และนิพพานมาเป็นอารมณ์โดยประจักษ์ได้ เพราะตนยัง
 ไม่ได้บรรลุ ปุณฺณจึงกำหนดรู้ในสัง และมรรคสังไม่ได้ ส่วนพระอริยบุคคลแม้จะบรรลุโลกุตตร
 ธรรมแล้วก็ไม่กำหนดรู้ในสัง และมรรคสัง เพราะไม่มีประโยชน์ในการละกิเลสด้วยการกำหนดรู้
 อย่างนั้น^{๖๐}

การเจริญอริยสัง ๔ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้อธิบายสรุปเกี่ยวกับการ
 ตามรู้อริยสังไว้ในหนังสือวิปัสสนานัย เล่ม ๑ มีความว่า นักปฏิบัติพึงตามรู้ทุกขสัง และสมุทยสัง
 พร้อมทั้งบำเพ็ญนิโรธสัง และมรรคสังด้วยการน้อมใจไปในธรรมดังกล่าว การปฏิบัติธรรมใน
 ลักษณะนี้ชื่อว่า จตุสังจกรรมฐาน คือ กรรมฐานที่ทำให้แห่งตลอดสัง ๔ เป็นกรรมฐานที่อำนวย
 ประโยชน์ให้นักปฏิบัติบรรลุมรรคผลได้^{๖๑}

“จตุสังจกรรมฐาน คือ กรรมฐานที่นำการแห่งตลอดอริยสัง ๔ มาให้ หรือการภาวนาที่
 ดำเนินไปโดยเนื่องด้วยอริยสัง ๔ และเป็นเหตุให้ได้รับความสุขอันวิเศษ จึงมีชื่อว่า จตุสังจ
 กรรมฐาน”^{๖๒}

ในคัมภีร์ที่มกนิยาย อรรถกถา ปรากฏข้อความว่า สติที่กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออกเป็น
 ทุกขสัง ตัณหาในภพก่อนที่ก่อให้เกิด สตินั้น เป็นสมุทยสัง ความดับของทุกขสัง และสมุทยสังทั้ง

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสา
 ราภิวังศ์, (นันทบุรี: ไทยร่มเกล้า, ๒๕๔๘), หน้า ๒๘๙ - ๒๙๒.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๙.

^{๖๒} อ้างแล้ว, หน้า ๓๐๙.

สองเป็นนิโรธสัจ อริยมรรคที่กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย และมีนิโรธเป็นอารมณ์ เป็นมรรคสัจ ภิกษุพากเพียรด้วยจตุสัจจกรรมฐานอย่างนี้แล้ว ย่อมบรรลุพระนิพพาน ดังนั้น ลมหายใจเข้าออกนี้จึงเป็นทางหลุดพ้น จนถึงอรหัตตมรรคของภิกษุรูปหนึ่งผู้กำหนดรู้ลมหายใจเข้าออก

ผู้เจริญสติตามรู้ลมหายใจเข้าออกตามหมวดอานาปานะ พึงรับรู้สภาวะสัมผัสของธาตุลมที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากบนโดยกำหนดว่า เข้าหนอ ออกหนอ สติดังกล่าวเป็นสติในวิปัสสนาที่เกิดขึ้นก่อนจะบรรลุมรรคญาณ จึงจัดเป็นมรรคสัจโดยปริยาย แต่เป็นทุกข์สัจโดยตรง เพราะตามจตุสัจจเทศนานี้ ท่านหมายเอาวิปัสสนาที่บังเกิดในขณะที่บรรลุมรรคญาณเท่านั้น ดังนั้น ทุกข์สัจตามนัยนี้จึงครอบคลุมสติ สัมปยุตตธรรม (จิต และเจตสิก) ที่เกิดพร้อมกับสติ รูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของสติ และลมหายใจเข้าออกอันเป็นอารมณ์ของสติ โดยกล่าวสติไว้เป็นหลักสำคัญ^{๖๓}

พระโสภณมหาเถระ ในหนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ปรากฏข้อความว่า ในบรรดาอริยสัจ ๔ ทุกข์สัจ คือ อุปาทานขันธ์ ๕ ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ เป็นสภาวะที่ควรกำหนดรู้ การกำหนดรู้ทุกข์สัจตามความเป็นจริงนั้น มิได้ด้วยการระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมปัจจุบันที่ปรากฏในขณะที่เห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส กระแทกสัมผัส และคิดนึก ในการกำหนดรู้ทุกข์สัจ ตามวิธีที่กล่าวมานี้ อริยมรรคมองค์ ๘ ซึ่งเป็นธรรมที่ควรเจริญ ก็ได้รับการพัฒนาให้เจริญงอกงามขึ้น

ทุกข์สัจที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ชื่อว่า อารัมมณะ คือ อารมณ์ที่ถูกรู้ เป็นสิ่งที่ควรกำหนดให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ว่า ตกอยู่ในไตรลักษณ์ ส่วนมรรคสัจซึ่งเป็นปัญญาที่เข้าใจทุกข์สัจ ชื่อว่า อารัมมณิกะ คือ สภาวะหยั่งรู้ เป็นธรรมที่ควรพัฒนา อริยมรรคมองค์ ๘ ย่อมพัฒนาได้ด้วยการกำหนดรู้ทุกข์สัจ และเมื่ออริยมรรคได้รับการพัฒนาเต็มที่แล้ว จึงจะรู้แจ้งพระนิพพานซึ่งเป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ส่วนตัณหาจัดเป็นธรรมที่ควรละ^{๖๔}

การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนาญาณ การกำหนดรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน คือ ความเข้าใจทุกข์สัจอย่างถูกต้อง ดังนั้น ทุกขณะที่มีการกำหนดรู้เช่นนี้ จัดเป็นปริยญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ และเนื่องจากตัณหาที่พอใจในอารมณ์ไม่อาจเกิดขึ้นได้ จึงนับว่าเหตุให้เกิดทุกข์ถูกดับไปชั่วคราวในขณะนั้น จัดเป็นปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ เมื่อตัณหาถูกขจัดไป อุปาทาน กรรม

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวรค์, หน้า ๓๐๙ - ๓๑๐.

^{๖๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิวรค์, (กรุงเทพมหานคร: ห.จ.ก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๖๙.

สังขาร วิญญาณ และนามรูปที่ประกอบกันเป็นกิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิปากวัฏ ซึ่งมีต้นหาเป็นปัจจัย ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ โดยถูกขจัดไปเป็นตหังคปหาน บุคคลนั้น เรียกว่า เข้าถึงนิพพานได้ชั่วคราว ด้วยอำนาจวิปัสสนา จัดเป็นสังขิกิริยาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการรู้แจ้ง นอกจากนั้น ในขณะกำหนดรู้ทุกขสัง อริยมรรคมองค์ ๘ ที่นำหน้าโดยสัมมาทิฐิจะถูกอบรมให้เจริญขึ้นในจิตของตน จัดเป็นภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม

สรุปความว่า การกำหนดรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ ทำให้เข้าใจทุกขอริยสังตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นเหตุให้ละสมุทัยได้ชั่วคราว ทำให้เกิดความรู้แจ้ง และพัฒนาวิปัสสนามรรคให้เจริญด้วยเหตุนี้ ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวธรรมทางทวาร ๖ จึงเป็นการกระทำกิจเกี่ยวกับอริยสังทั้ง ๔ ไปพร้อมกัน คือ การกำหนดรู้ทุกข การละสมุทัย การทำนิโรธให้แจ้ง และการเจริญมรรคด้วยการปฏิบัติธรรมเช่นนี้ วิปัสสนามรรคย่อมรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัง ๔ และเมื่อวิปัสสนามรรคเจริญเต็มที่ โลกุตตรมรรคที่เห็นแจ้งพระนิพพานย่อมเกิดขึ้น ในขณะที่บรรลุมรรคนั้น โลกุตตรมรรคที่นำโดยสัมมาทิฐิได้ถูกพัฒนาจนสมบูรณ์เกิดขึ้นขณะจิตหนึ่งทำหน้าที่กำจัดตัณหา กำหนดรู้ทุกขอริยสังตามความเป็นจริง รู้แจ้งความดับรูป - นาม และทำมรรคให้เจริญ โลกุตตรมรรคได้แทงตลอดอริยสัง ๔ ไปพร้อมกัน

๓) สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมหาเถร) ได้ปรากฏข้อความเกี่ยวกับทุกขอริยสังอันเป็นอารมณ์วิปัสสนาภาวนาว่า การเจริญสติปัฏฐาน ๔ เท่ากับเจริญอริยสัง ๔ อริยสังมีเพียง ๔ ประการ เพราะไม่มีสภาพอื่นที่บุคคลพึงหยั่งเห็นซึ่งพ้นไปจากความเป็นไปของรูป - นาม เหตุเกิดของรูป - นาม ความดับของรูป - นาม และเหตุแห่งความดับของรูป - นาม เมื่อบุคคลเจริญสติระลึกรู้รูป - นาม ปัจจุบันจนกระทั่งหยั่งเห็นความเกิดดับแล้ว ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้เจริญอริยสังทั้ง ๔ ประการ กล่าวคือ ๑) การกำหนดรู้รูป - นาม เป็นปริยญาณกิจ คือ การกำหนดรู้ทุกขสัง ๒) การละความเพิลิตเพลินยินดีในรูป - นาม ที่รับรู้ด้วยสติอยู่เป็นปหานกิจ คือ การละสมุทัย ๓) การไม่เกิดขึ้นแห่งตัณหา อุปาทาน กรรม และรูป - นามที่เป็นผลกรรมด้วย ๔) การกำหนดรู้ปัจจุบันเป็นสังขิกิริยากิจ คือ การกระทำนิโรธสังให้แจ้ง การดับตัณหาเป็นต้น ดังกล่าวจัดเป็นการดับชั่วคราวด้วยวิปัสสนาซึ่งเรียกว่า ตหังคนิโรธ เมื่อบรรลุมรรคอย่างแท้จริง จึงจะรับการดับของรูป - นาม ทั้งปวงโดยประจักษ์ได้

การหยั่งเห็นลักษณะพิเศษของรูป - นามแต่ละอย่าง และลักษณะทั่วไป คือ ไตรลักษณ์ จัดเป็นสัมมาทิฐิ ความดำริชอบเป็นสัมมาสังกัปปะ ความเพียรชอบเป็นสัมมาวายามะ ความตั้งมั่นชอบเป็นสัมมาสมาธิ การเจริญสติระลึกรู้ปัจจุบันอันประกอบด้วยอริยมรรคมองค์ ๘ เหล่านี้ จัดเป็นภาวนากิจ คือ การเจริญมรรคสัง ผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ได้ชื่อว่า เป็นผู้เจริญอริยสัง ๔

ในทุก ๆ ขณะที่ตามรู้เท่าทันรูป - นาม ในปัจจุบันขณะ เพราะมรรคัสสัจที่เป็นโลกียะ ย่อมปรากฏแก่ผู้ปฏิบัติเมื่อได้บรรลุอุทยัพพญาณ เป็นต้น ไปแล้ว ส่วนมรรคัสสัจที่เป็นโลกุตระย่อมปรากฏแก่ผู้ที่บรรลุมรรคญาณ^{๖๕}

ซึ่งสามารถทำเป็นตารางเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้

ตารางที่ ๙ ตารางแสดงการจัดอริยสัจ ๔ ในสติปัฏฐาน ๔^{๖๖}

อริยสัจ ๔	สติปัฏฐาน ๔				
	กายานุปัสสนา	เวทนานุปัสสนา	จิตตานุปัสสนา	ธัมมานุปัสสนา	รูป/นาม
ทุกขอริยสัจ	ทุกขอริยสัจ	ทุกขอริยสัจ	ทุกขอริยสัจ	ทุกขอริยสัจ	รูป/นาม
ทุกขสมุทัยอริยสัจ				ทุกขสมุทัยอริยสัจ	นาม
ทุกขนิโรธอริยสัจ				ทุกขนิโรธอริยสัจ	นาม
ทุกขนิโรธคามินี ปฏิบัติอริยสัจ				ทุกขนิโรธคามินี ปฏิบัติอริยสัจ	นาม

การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนาญาณ

การกำหนดรู้สภาวะธรรม (รูป - นาม) ที่ปรากฏทางทวาร ๖ โดยความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน คือ ความเข้าใจทุกขสัจอย่างถูกต้อง ดังนั้นทุกขณะที่มีการกำหนดรู้เช่นนี้ จัดเป็นปริยญาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการกำหนดรู้ และเนื่องจากต้นเหตุที่พอใจในอารมณ์ไม่อาจเกิดขึ้นได้จึงนับว่าเหตุให้เกิดทุกข์ถูกดับไปชั่วคราว ในขณะนั้นจัดเป็นปหานปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการละ^{๖๗}

เมื่อต้นเหตุถูกจัดไป อุปาทาน กรรม สังขาร วิญญาณ และนามรูปที่ประกอบกันเป็นกิเลสวัฏ กรรมวัฏ และวิปากวัฏ ซึ่งมีต้นเหตุเป็นปัจจัยย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ โดยถูกขจัดไปเป็นตทังคปหาน บุคคลนั้น เรียกว่าเข้าถึงนิพพานได้ชั่วคราว (ตทังคนิโรธ) ด้วยอำนาจวิปัสสนา จัดเป็นสังฆิกิริยาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการรู้แจ้ง นอกจากนั้น ในขณะกำหนดรู้ ทุกขสัจ

^{๖๕} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมหาเถระ), อริยวังสปฏิบัติ ปฏิปทาอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๗๗ - ๗๘.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๗.

^{๖๗} อ้างแล้ว, หน้า ๘๐.

อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่นำโดยสัมมาทิฐิจะถูกรวมให้เจริญขึ้นในจิตของตน จัดเป็นภาวนาปฏิเวธ คือ การแทงตลอดด้วยการอบรม^{๖๘}

ในทุกขอริยสังขนั้น มีญาณที่เกี่ยวข้องอยู่ ๓ ญาณ คือ

๑ สัจจญาณ การรู้เห็นรูป – นาม ทั้งหมดที่เกิดดับอย่างต่อเนื่องทางทวาร ๖ ว่าเป็น ทุกข์ที่ไร้แก่นสาร หยั่งรู้อริยสัง คือ รู้ว่านี่ทุกข์ รู้ว่านี่สมุทัย รู้ว่านี่นิโรธ รู้ว่านี่มรรค

๒ กิจจญาณ การรู้ว่าทุกขอริยสังเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ หยั่งรู้กิจที่ควรทำ คือ รู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้ รู้ว่าสมุทัยควรละ รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้ง รู้ว่ามรรคควรทำให้เจริญ

๓ กตญาณ การพิจารณาเห็นว่า ได้กำหนดรู้ทุกขอริยสังอย่างสมบูรณ์แล้ว หยั่งรู้กิจที่ กระทำแล้ว คือ รู้ว่าทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว รู้ว่าสมุทัยนี้ได้ละแล้ว รู้ว่านิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว รู้ว่า มรรคนี้ได้เจริญแล้ว

ซึ่งสามารถทำเป็นตารางเพื่อให้เข้าใจได้ง่าย ดังนี้

ตารางที่ ๑๐ ตารางแสดงการจัดปรัญญา ๓ ในอริยสัง ๔ จึงเป็นอาการ ๑๒

สัจจญาณ ๑ รอบ	<p>รู้ว่านี่ คือ ทุกข์</p> <p>รู้ว่านี่ คือ สมุทัย</p> <p>รู้ว่านี่ คือ นิโรธ</p> <p>รู้ว่านี่ คือ มรรค</p>
กิจจญาณ ๑ รอบ	<p>รู้ว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้</p> <p>รู้ว่า สมุทัยควรละ</p> <p>รู้ว่า นิโรธควรทำให้แจ้ง</p> <p>รู้ว่า มรรคควรทำให้เจริญ</p>
กตญาณ ๑ รอบ	<p>รู้ว่า ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว</p> <p>รู้ว่า สมุทัยนี้ได้ละแล้ว</p> <p>รู้ว่า นิโรธนี้ได้ทำให้แจ้งแล้ว</p> <p>รู้ว่า มรรคนี้ได้เจริญแล้ว</p>

^{๖๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมหาเถระ), อริยวัจนูปาทาน ปุณฺณทอณฺเฑนํแห่งพระอริยเจ้า,

ตารางที่ ๑๑ ตารางแสดงการจัดอริยสัจ ๔ มีปริวัฏฏะ ๓ คือ รอบรู้ ๓ รอบ ดังนี้

ĀPĀĒĪ	¼ĀĒĪ ĒĪ
ทุกข์สัจ	สัจจญาณ รู้ว่าทุกข์นี้ มีอยู่จริง กิจจญาณ รู้ว่าทุกข์นี้ ควรกำหนดรู้ กตญาณ รู้ว่าทุกข์นี้ ได้กำหนดรู้แล้ว
สมุทัยสัจ	สัจจญาณ รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นี้ มีอยู่จริง กิจจญาณ รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นี้ ควรละ กตญาณ รู้ว่าเหตุให้เกิดทุกข์นี้ ได้ละแล้ว
นิโรธสัจ	สัจจญาณ รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้ มีจริง กิจจญาณ รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้ ควรทำให้แจ้ง กตญาณ รู้ว่าความดับสิ้นแห่งทุกข์นี้ ได้ทำให้แจ้งแล้ว
มรรคสัจ	สัจจญาณ รู้ว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ มีจริง กิจจญาณ รู้ว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ควรเจริญ กตญาณ รู้ว่าข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นี้ ได้เจริญแล้ว

สรุปความว่า การกำหนดรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ทำให้เข้าใจทุกข์สัจตามความเป็นจริง (ปริยญาปฏิเวธ) ซึ่งเป็นเหตุให้ละสมุทัยได้ชั่วคราว (ปหานปฏิเวธ) ทำให้เกิดความรู้แจ้ง (สัจฉิกิริยาปฏิเวธ) และพัฒนาวิปัสสนามรรคให้เจริญ (ภาวนาปฏิเวธ) ด้วยเหตุนี้ ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมกำหนดรู้สภาวะธรรมทางทวาร ๖ จึงเป็นการกระทำกิจเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ไปด้วยไปพร้อมกัน คือ กำหนดรู้ทุกข์ ละสมุทัย ทำนิโรธให้แจ้ง และเจริญมรรค ด้วยการปฏิบัติธรรมเช่นนี้ วิปัสสนามรรคย่อมรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ และเมื่อวิปัสสนามรรคเจริญเต็มที่ โลกุตตรมรรคที่เห็นแจ้งพระนิพพานย่อมเกิดขึ้น ในขณะที่บรรลุดรรมนั้น โลกุตตรมรรคที่นำโดยสัมมาทิฐิได้ถูกพัฒนาจนสมบูรณ์ เกิดขึ้นทำหน้าที่กำจัดตัณหา กำหนดรู้ทุกข์สัจตามความเป็นจริง รู้แจ้งความดับรูป - นาม และทำให้มรรคเจริญ จึงกล่าวได้ว่า โลกุตตรมรรคได้แทงตลอดอริยสัจ ๔ กล่าว คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ไปพร้อมกัน

๓.๕ สรุปท้ายบท

ในการศึกษาทุกข์อริยสัจ พบว่า ทุกข์อริยสัจ หมายถึง ธรรมชาติที่เป็นทุกข์ มีลักษณะเบียดเบียนทั้งทางกาย และใจอยู่เป็นนิจ มีการปรุงแต่งอยู่เป็นประจำ เราร้อนจากโมหะเป็นเหตุ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่ทนสภาพอยู่ได้ยาก มีอาการถูกบีบคั้น ถูกเบียดเบียน ไม่คงที่ แปรปรวนอยู่เสมอ

และควบคุมไม่ได้ เมื่อถูกเหตุปัจจัยปรุงแต่งก็เกิดขึ้น เมื่อหมดเหตุปัจจัยดับลง ทุกข์เป็นสิ่งที่ต้องกำหนดรู้ ได้แก่ ชาติ (ความเกิด) ชรา (ความแก่) มรณะ (ความตาย) โสกะ (ความโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) อุปายาส (ความคับแค้นใจ) การประสบกับอารมณ์อันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากอารมณ์อันเป็นที่รัก การไม่ได้สิ่งที่ต้องการ โดยย่อ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ สำหรับองค์ธรรมของทุกขอริยสัจ ได้แก่ ธรรม ๑๖๐ ประการ คือ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้น โลภะเจตสิก) รูป ๒๘ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หรือที่เป็นอารมณ์วิปัสสนาภาวนา ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ที่เป็นกองทุกข์

ทุกขอริยสัจในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นการกำหนดรู้รูป - นาม อันเป็นอารมณ์ในขณะปัจจุบันเท่านั้น ให้จิตจดจ่อต่อเนื่องอยู่กับปัจจุบันขณะ เป็นการรู้เท่าทันตามความเป็นจริง ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จนสามารถหยั่งเห็นรูป - นามตามความเป็นจริงว่า อารมณ์วิปัสสนานั้นเกิดดับต่อเนื่องตลอดเวลา เห็นสภาวะธรรมนั้น ๆ โดยความเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นการกำหนดรู้ทุกขอริยสัจที่เกิดขึ้น เพราะทุกข์สมุทัยอริยสัจ คือ ธรรมชาติของตัณหา เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ทุกขนิโรธอริยสัจ ธรรมที่เป็นการดับแห่งทุกข์ และทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ หนทางที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์

การตามรู้อริยสัจ ๔ ภายในกายนี้ เป็นหลักสำคัญที่ประกอบด้วยปัญญา เห็นแจ้งในไตรลักษณ์ เห็นความเกิด และความดับ ของรูป - นาม ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ตามความเป็นจริงเพื่อการสละ และการปล่อยวางความไม่อาลัยถึงกิเลสตัณหาที่เกิดขึ้น ทำให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ความยึดมั่น ถือมั่นในรูปธรรม และนามธรรม เป็นการปล่อยวางจากความทุกข์ การรู้จักทุกข์ การรู้เท่าทันความเศร้าหมองของจิตที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นในชั้น ๕ รูป - นาม คือ รู้เท่าทันจิต แล้วพิจารณาจนเห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ คือ ตัณหาทั้ง ๓ คือ กามตัณหา (อยากในกามคุณ) ภวตัณหา (ความอยากเป็น) และวิภวตัณหา (ความไม่อยากเป็น) ไม่ไปยึดมั่นถือมั่นในรูป - นาม อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ จนคลายความยึดมั่นถือมั่น ละอุปาทานชั้น ๕ รูป - นาม กิเลส และตัณหาได้ว่า เมื่อเหตุปัจจัยดับ ผล คือ ทุกข์จึงดับได้